

İLERİCİLİK - GERİCİLİK TARTIŞMALARINDA BİR DURAK: ÇARŞAFLA MÜCADELE HAFTASI

A STAGE IN THE PROGRESSIVISM vs. REACTIONISM DEBATE: THE
ANTI-CHADOR WEEK

Pınar AYDOĞAN*

Geliş Tarihi/Received:15.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted:08.01.2022

AYDOĞAN, Pınar, (2022), "İlericilik - Gericilik Tartışmalarında Bir Durak: Çarşafı Mücadele Haftası", Belgi Dergisi, S.24, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2022/II, ss. 191-217.

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılına damgasını vurmuş olan Batılılaşma hareketleri, Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. "Medeni bir toplum" isteğini arkalayan Batılılaşma gayretinin sembolik dışavurumunda en etkili yöntemin erkek ve kadın kıyafetleri olması yönünde yönetici elit nezdinde kendini belli eden adeta bir uzlaşının olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki Osmanlı'da fes, Cumhuriyet döneminde şapka hukuki düzenleme aracılığıyla "medeni kılığın" vücut bulması olarak algılanmış veya sunulmuştur. Medeni yaşama uygun kıyafet erkekler için şapkada simgeleşirken, kadınların giyimi konusunda herhangi bir hukuki düzenleme yapılmamış, çarşaf ve peçenin kullanılmaması için telkin yöntemi tercih edilmiştir. 1950'lerden sonra, çarşaf kullanımında artış olduğu iddiası gündeme gelmiştir. 1956 yılı, çarşafa karşı yürütülen mücadelenin önemli bir dönemeci olmuştur. Demokrat Partili üç milletvekili "millî ve medeni" bulmadıkları çarşafın yasaklanması için Meclis'e kanun teklifi vermiştir. Türk Kadınlar Birliği'nde kanun teklifinin kabul edilmesi halinde çarşafın yerine geçecek giysinin ne olacağını tartışmış ve çarşaf meselesine çözüm yollarının konuşulduğu toplantılar düzenlemiştir. Bu durum bazı sivil toplum kuruluşlarını ve dernekleri çarşaf karşıtı tavır almaya yöneltmiş ve "Çarşafı Mücadele Haftaları" düzenlenmiştir. Bu çalışma, 25 Ağustos- 31 Ağustos 1958-1962 tarihleri arasında düzenlenen "Çarşafı Mücadele Haftaları" özelinde çarşaf karşıtı düşüncenin konuya yaklaşımını ve mücadele yollarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde çarşafı mücadelede yöneticilerin, seçkinlerin, sivil derneklerin faaliyetleri ve çarşaf özelinde modernleşmeyi nasıl yorumladıkları, "ilericilik" ve "gericilik" kavramlarını hangi sembollere dayanarak açıkladıkları da tartışılacaktır. Çalışmanın yöntemi belge analizine dayanmaktadır ve birincil kaynaklarını gazeteler (Cumhuriyet, Milliyet, Vatan, Hürriyet) oluşturmaktadır. Çarşaf üzerinden yürütülen tartışmalar, Türk siyasal yaşamında belirgin bir ton olarak karşımıza çıkan ve genellikle kısır çekişmelerin önünü açan ilericilik/gericilik bağlamı değerlendirilmelerinin işlevselliğini değerlendirebilmek açısından ciddi ipuçları verecektir.

Anahtar Kelimeler: Çarşaf, İlericilik, Gericilik, Eğitim, İnkılap

* Dr. Öğr. Üyesi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, psaydogan08@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-4121-4155>).

Abstract

The westernization movement that marked the final century of the Ottoman Empire also continued in the Republican period. There had been a near consensus among the executive elites that men's and women's clothing would constitute the most effective way in the symbolic manifestation of the westernization efforts that supported the aspiration for a 'civilized society'. Thus, the fez in the Ottoman Empire and the hat in the Republican period were perceived or presented as the materialization of 'civilized clothing' through legislation. Clothing appropriate for a civilized life was symbolized by the hat for men, whereas no legal regulations were introduced about women's clothing, and instead, the method of discouraging the wearing of the chador and niqab was preferred. After the 1950's, an allegation was brought into the agenda that there had been an increase in the wearing of the chador. 1956 was an important turning point in the struggle against the chador. Three deputies from the Democratic Party submitted a bill to the Parliament to ban the chador, which they do not find "national and civilized". In the Turkish Women's Union, they discussed what would be the clothing that would replace the chador if the bill was accepted, and held meetings where solutions to the issue of the chador were discussed. This led certain non-governmental organizations and associations to act against the chador, hence 'Anti-Chador Weeks' were organized. This study aims to analyze the approach of the anti-chador stance and the struggle methods it adopted within the specific context of the 'Anti-Chador Weeks' organized between 25-31 August 1958 and 1962. For this purpose, the anti-chador activities of the authorities, elites and civil associations as well as their interpretation of modernization and the symbols they relied upon for explaining the concepts of 'progressivism' and 'reactionism' will be discussed within the specific context of the struggle against the chador. The method of this study is based on a documentary analysis, the primary source of which is newspapers. The debates about the chador will provide significant clues for assessing the functionality of progressivism/reactionism-based evaluations encountered in the Turkish political life as a distinct tone, which usually lead up to fruitless arguments.

Keywords: *Chador, progressivism, reactionism, education, revolution*

GİRİŞ

Osmanlı devlet ricali 'geri kalmışlığın' üstesinden gelebilmek için, ilerleme ve medenileşme hedefine odaklanan ciddi bir çaba sarf etmiştir.¹ III. Selim ile başlayan modernleşme hareketlerini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Nitekim askerî alanda başlatılan modernleşme çabasının tüm devlet kurumlarına sirayet etmesi için gösterilen gayret, Batı gibi olmanın reformlarla mümkün olabileceğine dair bir inançla beslenmiştir. Bu reformlar Osmanlı toplumunda, Batı'da olanın alınmasıyla yetinen ve çoğu zaman şekilciliğin kısılcısından kurtulamayan değişimlerin önünü açmıştır. Öyle ki Osmanlı-Türk modernleşmesi incelendiğinde en çok üzerinde durulan konulardan birinin de "dış görünüşü modernleştirmek" üzerine yapılan tartışmalar olması anlamsız değildir. Kıyafet üzerinden yürütülen tartışmalar ve yapılması istenen değişimler, yaratılmak istenen yeni "medenî" düzende önemli bir yer tutmuş, olması gereken bir unsur olarak algılanmıştır.

Osmanlı'da kıyafet, giyenlerin ırkını, dinini, siyasi düşüncesinin yönünü tanıtanın yanında, mesleklerini de simgeleyen önemli bir unsur olmuştur. Her mesleğin, ırkın, dinin giyeceği kıyafetler ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Aslında kıyafet konusundaki ilk değişiklik III. Selim zamanında yeni ordu olan Nizam-ı Cedid'te yapılmıştır. Ardından II. Mahmut, devlet memurlarının kıyafetlerini değiştirmiş ve herkese fes takma zorunluluğu getirmiştir. Yapılan fes değişikliğiyle, Osmanlı askeri de Batı askeri ile dış görünüşte benzerlik yakalamıştır. Öte yandan herkesin fes takması kuralı, Gayrimüslim kesimin Müslümanlardan farklı giyim geleneğinin sonunu getirerek "tebaanın eşitliği" gibi bir bakış açısının gelişmesine ön ayak olmuştur.²

Kıyafetlerde yaşanan değişiklikler sadece erkekler için olmamıştır. On dokuzuncu yüzyılın yenilikçi hareketleri İstanbul kadınları arasında giyimde modanın takibini mümkün kılmış, örneğin Avrupalı kadınların sıklıkla tercih ettiği korse, Osmanlı Devleti sınırları içinde de ilgi görmüş, ferace ve peçenin yerini almıştır. Buna rağmen Osmanlı yönetimi, yaklaşık olarak 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar kadının kıyafetlerini boylarına, renklerine, kalınlıklarına, astarına, kullanılacak kumaşlara kadar düzenleyen, belirleyen fermanlar yayınlamış ve çarşaf giymeyi zorunlu tutmuştur.³

Özellikle II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı aydınlarının en çok tartıştığı konuların başında çok eşlilik, örtünme, boşanma ve kadının eğitilmesi gelmektedir. Onlara göre kadının konumu, ilerlemenin yönünü ve hızını da belirleyecektir. Osmanlı modernleşmesinin en sert tartışmaların kaynağı olan Batı'dan neler alınacağı sorusu, kadınla ilgili konularda da oldukça belirleyici olmuştur. Örtünme konusu, aydınların üzerinde anlaşamadıkları en temel konulardan biri haline gelmiştir. Abdullah Cevdet gibi kadının açılmasını 'ilerleme'nin şartı olarak görenlerle, Mehmet Akif gibi kıyafet değişikliği fikrini kabul etmeyenler karşı karşıya gelmiştir. Diğer bir taraf ise bu duruma müdahale etmenin gereksiz olduğunu, kadının iyi bir eğitim aldıktan sonra zaten örtünme sorununun kendiliğinden ortadan kalkacağını savunanlardan oluşmuştur.

1 Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, 9.b, Metis Yayınları, İstanbul 2008, s. 21.

2 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Haz. A. Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 197.

3 Nora Şeni, "19. Yüzyıl Sonu İstanbul Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, Ş. Tekeli (Der.), 4.b, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 53; Bernard Caporal, *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1982, s. 141.

II. Mahmut'la başlayan kıyafette yenileşme hiç durmadan devam etmiş ve en net şeklini Cumhuriyet döneminde yapılan Şapka Kanunu ile almıştır. Kıyafette yapılan değişim, aslında “yeni bir dönemi” de tanımlamaktadır. Atatürk 1925 yılında şapka ile gittiği Kastamonu'da yaptığı konuşmasında, Cumhuriyet'in “muasır medeniyet seviyesine ulaşma” hedefini gerçekleştirmede en önemli olanın “medeniyetin emrettiği değişim ve ilerlemeye uymak” ve yapılması gerekenin de “düşüncede, anlayışta ve kıyafette tepeden tırnağa medeni olmak” olduğunu vurgulamıştır. Cumhuriyet, dış görünüşteki bu değişimi Şapka Kanunu ile sağlamıştır. Fakat Atatürk kadınların kıyafeti konusunda bir kanun yoluna başvurmak yerine, medeni toplumun gereklerini anlatarak ve çevresinde kıyafetiyle örnek kadınlar bulundurarak değişime ön ayak olmayı tercih etmiştir.

Çarşafa dair konuşmasında kadınlara “*yüzlerinizi dünyaya gösterin. Bunda korkulacak bir şey yoktur. Korkmayınız... Bu gidiş zorunludur. Bu zorunluluk bizi yüksek ve önemli bir sonuca ulaştıracaktır*” sözleriyle seslenen Atatürk'ün “bu gidiş zorunludur” dediği, olması gerekeni ifade eden ‘ilerleme’dir, yüksek ve önemli sonuç ise “muasır medeniyet hedefi”dir.⁴ 1950'li yıllara kadar dönem dönem yerel yöneticilerin çarşaf ve peçeyi yasaklama girişimleri olsa da bunlar çok etkili olmadığı gibi süreklilik de göstermemiştir. Çarşafın siyasetin ve sivil toplum kuruluşlarının gündemine girişi Demokrat Parti (DP) iktidarıyla olmuştur. DP'nin Atatürk inkılaplarına karşı bir tavra ya da böyle bir tavra sahip olanları kolladığına dair iddialar dillendirilmiş ve çarşafli kadınların hızla artması DP iktidarının bu tutumuna bağlanmıştır. Bu dönemde özellikle çoğunluğunu kadınların oluşturduğu sivil derneklerin ve kuruluşların önde olduğu çarşafıla mücadele etkinlikleri başlatılmıştır. Mücadelenin temel paradigması, medeni bir toplum olan Türkiye'de “gayri milli, gayri medeni, gayri dini” olan çarşafın ortadan kaldırılmasıdır. Mücadeleye katılanların bu konudaki yargıları ortaktır. Fakat usul konusunda farklılıklar belirlemiştir. Bu bağlamda iki seçenek üzerinde durulmuştur. İlk seçenek kesin, hızlı ve inkılapçı bir çözüm olarak savunulan çarşafın bir kanunla yasaklanması düşüncesidir. Diğer seçenek ise modern eğitimin yaratacağı ilerleme ve gelişme sayesinde çarşafın zaten kendiliğinden ortadan kalkacağına duyulan inançla ifade edilen evrimci görüştür.

Konuyla ilgili literatüre bakıldığında çalışmaların temelde üç başlık altında yoğunlaştığı görülmektedir. Kıyafet değişimini Batılılaşma süreci içinde özellikle laiklik perspektifi ile ele alan,⁵ Kemalizm'in yarattığı toplumsal, siyasal dönüşümün bir parçası olarak inceleyen⁶ ve

4 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930, Devrimler ve Tepkiler*, 4.b, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 158.

5 T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul 2015; Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk kadını (1829-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991; N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Haz. A. Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008; N. Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

6 B. Caporal, *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1982; Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, Ötüken Yayınları, Ankara 2011; Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını 1908-1960*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998; Muhadere Taşçıoğlu, *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Akın Matbaası, Ankara 1958; Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998. Leyla Kırkpınar, “Türkiye'de Toplumsal Değişme sürecinde Kadın”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998; A. Sezer Arıç, *Atatürk Türkiyesinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*, 2.b, Siyasal Basımevi, Ankara 2007; Necdet Aysal, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 22, 2011.

İslam dini ile olan ilişkisini ön plana alan⁷ çalışmalar yapılmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi yöneticilerinin çarşafa dönük tutumunu inceleyen ve dönem arşivlerini kullanan birkaç çalışma bulunmaktadır.⁸ Bu makalenin ele aldığı dönemle ilgili kadın giyimini özellikle de çarşafa yönelik hem yönetimin hem de sivil kuruluşların bakışını ele alan bir çalışma tespit edilememiştir.

Bu çalışma, 25 Ağustos-31 Ağustos 1958-1962 tarihleri arasında düzenlenen “Çarşafı Mücadele Haftaları”nı konu edinmektedir. Söz konusu dönemde belirgin bir biçimde gözlemlenen çarşaf karşıtlığında izlenen yöntemler ve mücadele araçları, ilericilik ve gericilik kavramları bağlamında analize tabi tutulmaktadır. Konu, çarşaf karşıtlarının modernleşme olgusunu ne şekilde yorumladıkları noktasında da ipuçları sunmaktadır.

Çalışmanın yöntemi, belge analizine dayanmaktadır ve birincil kaynaklarını gazeteler (*Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Vatan*, *Hürriyet*) oluşturmaktadır. Çalışma tarihsel olarak -önceki yıllara atıflarda bulunsa da- 1958-1962 yılları arasında çarşaf konusuna yönelik yazılarla sınırlandırılmış ve üç bölüm olarak planlanmıştır. İlk bölümde Osmanlı-Türk aydınlarını derinden etkileyen, çalışmanın da kuramsal çerçevesi olan Aydınlanma düşüncesi ele alınmıştır. İkinci bölümde Osmanlı-Türk modernleşmesinin “ilerleme-muasır medeniyet seviyesi” olarak tanımladığı ve bu hedefe ulaşmada yapılması gerekenler, özel olarak kıyafet üzerinden yapılan tartışmalar, son bölümde ise çarşafı mücadelede tercih edilen yöntemler üzerinde durulmuş ve Çarşafı Mücadele Haftaları incelenmiştir.

1. ‘AYDINLANMA’K İÇİN...

Aydınlanma, on sekizinci yüzyıl düşünce hayatına damgasını vurmuş fikirler yumağı olarak düşünülebilir. Dünyayı yeni bir şekilde yorumlama gayreti olarak Aydınlanma, insan yaşamındaki kavramlara ilişkin akılcı düşünme ve insanın yönünü etkileme ve belirleme şeklinde tanımlanabilir.⁹ Özellikle akla atfettiği değer ve önem, eleştirel düşüncenin gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Aydınlanmanın “en üstün insan yetisi” olarak tanımladığı akıl, insanı boş inançlardan, cehaletten ve dogmalardan korumak için vardır. Temel hedefi *aydınlatmak* olan Aydınlanma, farkında olmadan içinde bulunduğu “bir kölelikten kurtarılmasının insanı mutlu kılacağını” ve bu durumunda akıl ve gelişen bilimlerin etkisiyle büyük bir ilerlemenin yeni modern bir dünya yaratacağını kabul eder.¹⁰

On sekizinci yüzyılın zemin hazırladığı bir diğer anlayış, Auguste Comte’un fikri temellerini attığı pozitivistizmdir. Pozitivist anlayış, sadece gözlemlenebilir olgular ve onların gözlemlenenden çıkarılabilen yasalar arasındaki ilişkilere dayanmaktadır. Doğal olarak bunların dışında bir açıklama aracı olarak araştırılan sebep, köken ya da amaç bilim dışı olarak görülüp, reddedilmektedir. Kurulan bu güçlü ilişki zamanla *pozitivist* ile

7 N. Göle, *Modern Mahrem*, 9.b, Metis Yayınları, İstanbul 2008; Cihan Aktaş, *Tanzimat’tan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991; Orhan Koloğlu, *İslamda Başlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978.

8 Hakkı Uyar, “Çarşaf, Peçe ve Kafes Üzerine Notlar”, *Toplumsal Tarih*, 33, 1996; Mesut Çapa, “Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği”, *Toplumsal Tarih*, 30, 1996; Sadık Sarısan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi”, *Atatürk Yolu*, 21, 1998.

9 Philippe Raynaud ve Stephane Rials (Ed.), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 127.

10 P. Raynaud ve S. Rials, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, s. 503; M. Ali Ağaoğulları, F. Çulha Zabcı ve Reyda Ergün, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 256.

bilimsel kelimelerinin birbirinin yerine kullanılmasına bile sebep olmuştur.¹¹ Pozitivizm de tıpkı Aydınlanma gibi, modern insanın aklına hâkim olanın bilimsel düşünce olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, ne insan zihninde ne de onun oluşturduğu yeni toplum düzeninde boş inançlara yer vardır. Pozitivizmin, iki temel öncülü “düzen” ve “ilerleme”dir. Düzenin değişmesi olarak tanımlanan ilerleme düşüncesi, toplumun akla dayalı ilkelerle yönlendirilebilir ve şekillendirilebilir olduğuna inanır.¹²

Aydınlanma, akılsal devrim olarak adlandırılan sürece zemin sağlayarak, *modern topluma* giden yolun ilk taşlarını döşemiştir.¹³ Aydınlanmacılar aklın ve bilimsel düşüncenin gelişmesiyle her yerde gerçeğin yaydığı bir ışığın varlığını vurgularken, bu ışığın insanlığın geri kalmasına sebep olan, onları karanlığa mahkûm eden önyargıların ortadan kalkmasına ve insanlığın aydınlığa kavuşmasında etkili olduğuna inanırlar.¹⁴ Aydınlanma düşüncesi kavramları tanımlarken kelimelerin gücünden yararlanmıştı. “İyi ve özgürleştirici olan”, aklın kuracağı düzenin egemenliğidir. “Kötü olan” ise insanı köleleştiren boş inanç, önyargı ve hurafeyi temsil eden geleneksel, eski düzendir.¹⁵ Modern olmayan her şey gelenekseldir ve geçmişe aittir. İyi olan “akıl, aydınlık, ışık, aydınlanmanın” karşısında ise “karanlık, kara, cehalet” yer alır. İyi olan bu “medeniyet ışığı”nı yakanların kurduğu ise, modern toplumdur.

Bu gelişmeyi sağlayacak olan akıl beraberinde Aydınlanmanın en önem verdiği ilkeyi yani ilerlemeyi de getirecektir. İlerleme, aklın kullanımını ön plana geçirerek insanların daha mutlu olacağı ve daha modern bir toplum vaat etmektedir. İlerleme fikri, bir gelecek tahayyülü de sunmaktadır. Bu gelecek “kötü” olarak görülen veya tanımlanan unsurların zamanla ortadan kalkacağı ve onların yerine “iyi” olarak tanımlanan unsurların geleceğini ve bu tarihsel sürecin geri döndürülemez olduğunu iddia eder.¹⁶

İlerleme düşüncesi on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmış ve “ilerleme durdurulamaz” şeklinde formüle edilmiştir.¹⁷ Aydınlanmacılara göre, bilgilerin birikmesi, teknolojide-bilimde yaşanan gelişmeler, aynı zamanda ekonominin iyiye gitmesi, refahın artması ve yaşam koşullarının iyileşmesi, kısaca modern toplum değerlerinin yayılması aklın ilerlemesi sayesinde gerçekleşmiştir.¹⁸

Aydınlanma düşünürleri olan Turgot ve Condorcet ilerleme fikrinin kuramcısı olarak kabul edilir. Her iki düşünür de bilimin yaydığı ışıktaki insanlığın sürekli bir ilerleyişe sahne olacağı ve bunun da insanlık için mükemmel bir gelecek tasarımı oluşturduğuna inanmıştır. “Işık vermeyen fener” olarak adlandırılan boş inançlar ve dogmalarla, cehalet ve gerilik içinde yaşayan insan, aklını kullanarak bu ortamdan kurtularak gerilemeye bir son verecektir. Condorcet ilerlemeyi, yaşadığı geriye gidişi görebilme ve daha iyi bir yaşam koşuluna sahip olabileceğine inanma yani “insanın yetkinleşmesi” olarak adlandırır. Bu aslında başka bir Aydınlanma düşünürü olan Kant’ın “ergin olmama durumuna”

11 Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler*, (çev: S. Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 288.

12 Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (çev: K. Alemdar), 8.b, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2010, s. 79.

13 Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, 6.b, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 16.

14 M. A. Ağaoğulları vd, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, s. 239-240.

15 A. Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, s. 13, 14.

16 A. Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, s. 46.

17 R. Williams, *Anahtar Sözcükler*, s. 296.

18 M. A. Ağaoğulları vd, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, s. 252.

yaptığı vurgudur. Aklını kullanmaya başlayan insanlık, hem ilerleyecek hem de karanlığı aydınlatacak kimliğe de bürünecektir.¹⁹

İnsanı aklını kullanabilen bir canlı olarak temellendiren aydınlanmanın en büyük hedefi, akla uygun, akılcı bir toplum yaratmaktır. Bu toplum düzenine geçişe engel olabilecek güçlerden de, akıl sayesinde kurtulmanın mümkün olacağı düşünülür.²⁰ İlerlemenin yavaş veya hızlı olabileceğini ama kesinlikle geri döndürülemeyecek bir süreç ve bu hızın her toplumda farklı şekillerde olduğuna inanan Aydınlanma düşünürleri, ilerlemenin hızlanmasında aydınların ve aydınlığa inanmış devlet adamlarının önemine vurgu yapmıştır.²¹

Aydınlar veya aydınlığa inananlar bir başka ifadeyle aydınlanmış olanların toplumu yeniden düzenlemek, yapılandırmak konusunda büyük görevleri vardır. O görev de; halkı aydınlatmaktır. Bu görevin mahiyetini en iyi açıklayan niteleme ise aydın despotizmidir. Despotizm adlandırması, aslında “zorbalık ya da akıl dışılık” gibi bir anlama değil, “aile babası, evin efendisi” gibi anlamlara gönderme yapmaktadır.²² Dolayısıyla aydın despotizmi ya da aydınlanmış despot tanımlaması ile vurgulanmak istenen toplumsal düzenin ilerletilmesi, aydınlatılması için yapılması gerekenlere işaret etme gayretidir.²³

Modern dünyayı anlamak, aklını kullananların başarabileceği bir yetenektir. Bunu yapmak için gerekli şartları olmayanlar için, aydınlar harekete geçecektir.²⁴ Halkı aydınlatmak görevini üstlenen ‘akla sahip’ aydınlar, toplum mühendisliği olarak da adlandırılan bir görev üstlenirler. Bu adlandırma, akıl sayesinde bütün insanlar için doğru, iyi, erdemli bir toplum modelinin var olduğu inancında temellenmektedir.²⁵ Ve bu iyi olan da, aynı zamanda ideal olandır. Bunu da en iyi bilenler, aklını kullanarak aydınlanmış olan aydınlardır. Viyana Kralı II. Joseph’in “*istemeler de vatandaşların mutluluğunu sağlamak gerekir*” sözleri, aydınlanmanın aydınlanmış despot düşüncesine verilebilecek en güzel örneklerden biridir.²⁶

İlerleme kavramı, “kurtulma, özgürleşme ve sömürünün ortadan kaldırılması” olarak tanımlandığında, insanın potansiyelini gerçekleştirebilmesi ise gelişme olarak ifade edilebilir. İşte bu noktada ilerleme ve gelişmeyi sağlayacak anahtar kelime ise “eğitim” olacaktır.²⁷ Hem aydınlanma hem de pozitivist düşünce eğitime büyük önem/güç atfetmiştir. Eğitim boş inançların, cehaletin gücünü kıracak ve insanın aklını kullanmasını sağlayarak ilerlemenin de güvencesi olacaktır. Eğitim insanın özgürleşmesine, bu ise iyi bir toplumun oluşmasına katkı sağlayacaktır. Yani halkı karanlıktan kurtarmak için eğitmek gerekecektir. Voltaire’in “*Ne kadar aydınlanırsa insanlar, o kadar özgür olacaklar*” sözüyle, akılın eğitime verdiği önem ve değişimin eğitimle başladığına vurgusu önemlidir.²⁸

19 M. A. Ağaoğulları vd, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, s. 245; P. Raynaud ve S. Rials, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, s. 434.

20 A. Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, s. 96; Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev: H. Uğur Tanrıöver), 8.b, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 26.

21 M. A. Ağaoğulları vd, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, s. 254.

22 P. Raynaud ve S. Rials, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, s. 129.

23 A. Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, s. 28.

24 A. Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 26.

25 M. A. Ağaoğulları vd, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, s. 251.

26 P. Raynaud ve S. Rials, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, s. 129.

27 Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 8.b, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 93.

28 M. A. Ağaoğulları vd, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, s. 313.

Eğitime verilen önemin yanında, karanlıktan ve cehaletten kurtarılması için halka ulaşma yollarını aramak da temel bir mesele ve hedeftir. Aydınlanma düşünürlerinin aslında tüm insanlığı aydınlatma hedefiyle başladıkları yolculuklarında ‘cahil halka’ değil de ‘aydınlanmış bir kitleye’ yönelmeleri, yani entelektüel elitizmleri onları “halk için halka rağmen” ya da “insanlara rağmen insanlık için” anlayışını savunmaları gibi çelişkili bir durumun ortaya çıkmasına yöneltmiştir.²⁹

On sekizinci yüzyılda olgunlaşan ilerleme düşüncesi ve ardından yaşanan bilim ve teknikteki gelişmelerle Avrupa büyük bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı da aynı dönemde devlet sisteminde yaşanan sıkıntıların üstesinden gelmek için yönünü Batı’ya çevirmiş ve Batılılaşma hareketlerini başlatmıştır. Batılılaşma hareketleri devlet adamları ile başlamış, ardından Avrupa’yı tanıyan aydınların önderliğinde devam etmiştir. Aydınlanma zihniyetinden ve pozitivistlikten etkilenmiş Osmanlı aydınları temel sorun olarak tanımlanan ve çözümünü aranan devleti kurtarmak hedefine bu düşüncelerin uyarlamasıyla bir kurtuluş reçetesi oluşturmaya çalışmışlardır.

Pozitivist düşüncenin etkisindeki Batılılaşma hamleleri bilime verilen önem çerçevesinde yeni kurumlar oluşturularak ilerletilmiş ve bu noktada eğitim ve halkı aydınlatmak en çok üzerinde durulan ve çaba sarf edilen konu olmuştur. Medeniyetin bir parçası olmak için eğitime büyük önem verilmiş ve ‘medeniyet ve terakki’ sözleri sıklıkla birlikte kullanılmıştır. Bu düşünceyi miras alan Cumhuriyet eliti de Batılılaşma hedefini radikal bir şekilde sürdürürken, özellikle halkçılık anlayışı çerçevesinde halkı aydınlatmayı temel gaye edinmiştir. ‘Karanlığı yıkıp aydınlığı kuran’ Cumhuriyetin, cehaletle savaşın fitilini ateşlediği düşünülmüştür. Bunun bir yandan inkılaplarla bir yandan da aydınların önderlik edeceği eğitim seferberliği yoluyla olacağına inanılmıştır.

2. “MEDENİYET YOLUNDA TEREDDÜTSÜZ YÜRÜMEK”: İLERLEME

III. Selim ile başlayan ve Tanzimat ile hızlanan Osmanlı modernleşmesinin öncüleri, kendilerine bu misyonu edinmiş bürokratlardı. Osmanlı’da modernleşmenin iki önemli alanı, askeriye ve eğitim olmuştur. Batı tarzında açılan Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye gibi okullar, ilerleyen yıllarda devleti kurtarma görevine fikri mesai harcayacak kişileri yetiştirmiştir. 1889’da kurulacak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin öncülerinin Tıbbiye öğrencileri arasından çıkması bir tesadüf değildir.

Aydınlanma düşüncesinin ve pozitivistliğin ana kavramı olan ilerlemeyi kurdukları örgüte isim olarak veren Jön Türkler, “geri kalmış” Osmanlı’ya bu düşüncenin taşıyıcısı olmuştur. Jön Türk düşüncesinin önde gelen isimlerinden olan Ahmet Rıza ve Abdullah Cevdet’in ilerleme kavramına verdikleri önem, bilimin kullandığı yöntemlerin sosyal olaylara uygulanabileceğini iddia eden pozitivistlikle desteklenmiştir.³⁰

Hem Ahmet Rıza hem de Abdullah Cevdet, eğitime büyük önem vermiştir. Her ikisinde de geri kalmış halkın ancak eğitim yoluyla uyandırılabilmesi ve “medeniyet akımına katılabileceği” düşüncesi hâkim olmuştur. Pozitivist görüş, ilerlemenin unsurlarını halkın kendi başına yerine getiremediği durumlarda, kendi çıkarını idrak edemeyen halka bu çıkarların öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunu öğretecek olanlar da bu idrake varmış

29 M. A. Ağaoğulları vd, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, s. 315.

30 İlyas Söğütü, “Jön Türk Düşüncesinde Modernlik ve Modernleşme”, *Doğu Batı*, 54(3), 2010, s. 230.

olan aydınlardır.³¹ Bu noktada Ahmet Rıza, ilerlemenin halka ancak “talim ve terbiye” ile yön verilerek, Abdullah Cevdet ise ilerleme fikrini Osmanlı halkına aşılabilmenin kültürel bir Batılılaşma ile gerçekleşebileceğine inanmıştır.³²

“Halka yön verecekler” Ahmet Rıza’ya göre, “bir uzmanlar zümresi”dir.³³ Pozitivist bir akılcılık anlayışı ile “iyi”nin ne olduğunu bilen eğitilmiş aydınların “halka doğru” giderek onu aydınlatması “İl. Meşrutiyet halkçılığına” esas rengini vermiştir.³⁴

Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet aydınları ilerleme adına toplumu değiştirebileceklerine inanmıştır. Kuşkusuz bu noktada, bilenler topluma öncülük edecek, “anlatacak, öğretecek, gösterecek”tir.³⁵ Bu durum tarafsız ve kesin bilgiye sahip olma iddiasını taşıyan ve toplumu değiştirme ve dönüştürme görevini de üstlenen “bilgi sahibi, aydınlanmış olanların” toplum mühendisliğine soyunmasını da beraberinde getirmiştir.³⁶

Batılılaşmanın nasıl olacağı sorusu Osmanlı-Türk modernleşmesinin cevabı en zor sorusu olarak düşünüldüğünde içeriği, sınırı ve yöntemi her zaman tartışmalı olmuştur. Batılı bir toplum kurma yolunda değişim nasıl gerçekleşecektir? Toplum yukarıdan seçkinlerin müdahalesi ile dönüştürülüp, devrim yoluyla yani beklemeden hızlı bir şekilde müdahale edilerek mi istenilen seviyeye çıkarılacaktır? Veya eğitim yoluyla zamana yayılan bir kültür dönüşümü sayesinde daha uzun süreli evrimsel bir süreç mi yaşanmalıdır?

Halkı içinde bulunduğu cehaletten kurtarıp, medenileşmesini sağlamak isteyen Jön Türkler pozitivist görüşe sıkı sıkıya sarılmışlar, devleti kurtarma hedeflerine ulaşmak için toplum mühendisliğine soyunmuşlar ve modernleşme sürecini hem yukarıdan aşağıya hem de seçkinler bir yolla sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Bu yol Cumhuriyeti kuran kadroya da miras olarak kalmıştır. Batılı bir toplum ve buna uygun yurttaşlar yaratmayı hedefleyen Cumhuriyet, bunun önünde engel oluşturacak her şeyi kaldıracak bir politika izlemiştir. Özellikle geri olduğu düşünülen simgeler ile dini hurafeleri, modern olanlarıyla değiştirmeyi hedefleyen bir toplumsal dönüşüm başlatmıştır.

Medeni toplum hedefini gerçekleştirme sürecinde Kemalist ilkeler, özellikle de birbiriyle yakın ilişkisi olan halkçılık ve inkılapçılık önemli hale gelmiştir. Cumhuriyetin ve medeni bir toplum yaratmak için yapılan ve yapılacak olan inkılapların korunması ve bunlara karşı gelişen direnç odaklarının önüne geçilmesi bağlamında inkılapçılık ilkesi işlevsel olmuştur. Bu açıdan bakıldığında inkılapçılık, Kemalizm’in halkçılık anlayışını da ifade eden “halk için halka rağmen” bakışının da zeminini oluşturmaktadır. Medeni bir toplum oluşturmak için yapılan yeniliklerde tutulan yol yukarıdan aşağıya olmuş ve buna karşı aşağıdan gelen karşı çıkışlara ise inkılapçılık ilkesi ile cevap verilmiştir. Bu cevap ise çoğunlukla kanun çıkarmak biçiminde tezahür etmiştir. Bir değişimin gerekli görüldüğü fakat kanunun devreye sokulmadığı durumlarda ise seçkinlerin halkı eğiterek inkılabı, doğruyu, olması gerekeni anlatması yolu hedeflenmiştir.³⁷

31 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, 13.b, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 223, 225.

32 Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s. 195.

33 Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s. 223.

34 L. Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, s. 130.

35 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, 7.b, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 36.

36 S. Akşin Somel, “İlericilik”, “İlericilik” ve Aydınlar”, *Doğu Batı*, 3(2), 2004, s. 45.

37 L. Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, s. 175, 176.

Halkın eğitimi meselesine, kılık kıyafetin nasıl olması gerektiği yönündeki telkinler de eklenmiştir. Osmanlı-Türk modernleşmesinde kıyafet, vücudu kapatan bir kumaştan çok daha büyük ve kapsamlı bir anlama sahip olmuştur. II. Mahmut döneminde getirilen fes, bu yeniliği yapanlar tarafından gerçek bir ilerlilik düşüncesinin simgesi olarak görülmüştür.³⁸ Yine II. Meşrutiyet sonrası, fikir dünyasında en çok tartışılan konulardan biri kadınların toplumsal konumlarını olumsuz yönde etkilediği düşünölen peçe ve çarşaf konusu olmuştur. Mesela Abdullah Cevdet, kadının peçe ve çarşaftan kurtarılması konusunu sık sık dile getirmiş ve bu durumu Osmanlı'nın geri kalma nedenleri arasında saymıştır.³⁹

Cumhuriyet'in en büyük hedefi toplumu her alanda muasır medeniyet seviyesine çıkarmaktı. Bu hedef, Kemalizm'in sahip olduğu pozitivist-bilimselci dünya görüşünü de yansıtır.⁴⁰ Aydınlik ve ilerici hedefi gerçekleştirecek ilerlemeyi durdurmaya çalışan her şey, "gericilik ve irtica" olarak adlandırılmıştır. Gericilik bu anlamda aydınlanmış toplumun, gerici ise aydınlanmış insanın karşıtı/düşmanı olarak konumlandırılmıştır. Atatürk irticayı, "milleti teceddüd (yenileşme) vadisinde durdurmaya çalışmak", Ziya Gökalp ise "kara tehlike" olarak tanımlamıştır. İlerlemeye engel olduğu düşünölen simgeler, toplum mühendisliği yoluyla toplumsal hafızadan silinmeye çalışılmıştır. Kullanılmaya devam edilen simgeler içinse kanun yoluna başvurulmuştur. 1925 yılında kabul edilen Şapka Kanunu bu çalışmanın konusu itibariyle önemli olmakla birlikte, erkekler üzerinden bir değişim süreci başlatmış fakat kadınların peçe ve çarşaf kullanımına dair bir şerh koymamıştır.

Çarşafı yasaklama girişiminde bulunmayan Atatürk, bu değişimin zaman içinde, medeni hayatın, eğitimin ve toplumsal dönüşümün getirdiği "aydınlanma" ile kendiliğinden gerçekleşeceğini düşünmüştür. 1950'li ve 1960'lı yıllarda çarşafın kanun yoluyla kaldırılmasını talep eden bir kesimin yanında, halkı eğiterek, bilinçlendirerek meselenin kendiliğinden ortadan kalkacağını savunan başka bir yaklaşım da ortaya konmuştur. Yani aslında Osmanlı'nın son dönemlerinde tartışılan yaklaşım tarzı 1960 Türkiye'sinde de hala geçerli görünmektedir. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, II. Mahmut döneminde yapılan fes değişimiyle ilgili eleştirisini "*esas gereken başa giyileni değiştirmek değil, başın içini değiştirmektir*" sözleriyle dile getirmiştir.⁴¹ İşte çarşaf meselesinde direkt bir kanun yapılması talebi "başa giyileni değiştirme" biçiminde algılanabilir. Öte yandan telkinle, eğitimle, görüşmelerle yapılması talebi "kafanın içini değiştirme" çabaları olarak okunabilir.

2.1. Medeni Toplum Medeni Kılık

İlk on beş yılı birçok değişime sahne olan Cumhuriyet, inkılapçı tutumuyla medeni bir toplum kurmak hedefini gerçekleştirmek için Osmanlı'dan kalan kurumların, kanunların ve ona ait simgelerin yerine yenilerini yerleştirmiştir. İlerleme -toplumun daha iyiye doğru değişmesi olarak algılanırsa- toplum için neyin "iyi" olduğunu da "ilerlemeci zihniyete sahip olanlar" yani "iyiyi bilenler" takdir etmiş ve belirlemiştir.⁴² Siyasal, ekonomik,

38 Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, (Çev: F. Ülkü), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1929, s. 90.

39 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 544.

40 L. Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, s. 136, 153.

41 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 547.

42 L. Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, s. 127, 128.

hukuksal alanda yapılan Batılılaşma hamlelerinin önemli bir boyutu da toplumu bu “iyi” çerçevesinde düzeltmek olmuştur. Cumhuriyet’in inkılapçılık anlayışının en temel özelliği yapılmak istenen yenilikler için kanun çıkarmaktır. Şapka Kanunu, dinsel kıyafetlerin yasaklanması, devlet memurları için giyim kurallarının getirilmesi, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, tarikatların yasaklanması medeni bir toplum kurma amacıyla “modernleştirici” düşüncelerin uygulanması yolunda önemli düzenlemeler olmuştur.⁴³

Çarşaf ve peçe, kanunla düzenlenmemiş olsa da Atatürk “*Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peştamal veya buna benzer bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mana ve anlamı nedir? Efendiler, medenî bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal düzeltilmesi lâzımdır.*” sözleriyle kadın kıyafeti hakkında zaman zaman telkinde bulunmuştur.⁴⁴

Mustafa Kemal Atatürk’ün medeni toplum yaratma hedefinde görüntüsüyle de önemli bir figür olarak gördüğü kadın için kılık kıyafet kuralı getirmemesi farklı görüşlerle açıklanmıştır. Kuşkusuz kılık kıyafet konusunda halk nezdinde büyük tepkiler oluşturmama düşüncesinin, çarşaf ve peçenin yasaklanması için bir kanun çıkarılmamasında etkili olduğu düşünülebilir. Böyle bir kanun çıkarmadan önce, özellikle ülke aydınlarının yeni kıyafetlerle halka örnek olarak bir ölçüde de olsa kamuoyu oluşturmayı hedeflemesi de göz ardı edilemez.⁴⁵ Atatürk’ün –Şapka Kanunu’ndan önce de- başta eşi ve çevresindeki kadınların çarşaflarını çıkararak gezilerde ve kamusal alanda yer almalarını sağlaması, bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır.

Çarşaf hiçbir dönem merkezi idare tarafından resmi bir yasağa konu edilmemiştir. Fakat çeşitli nedenlerle dönem dönem bazı belediye meclislerinin aldıkları karar gereği şehir ölçeğinde yasaklama girişimleri olmuştur. Özellikle 1930 seçimleri sonrasında, çarşaf ve peçe nedeniyle yüzleri tanınmayan kadınların ya da erkeklerin çarşaf giyerek birden çok oy kullandığına dair iddialar, bu duruma müdahale etmek isteyen devlet görevlileri ile aile üyelerinin zaman zaman karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Seçim kanununa kimliği ve yüzleri belli olmayan seçmenlerin oylarının kabul edilmeyeceği yönünde bir madde eklenmiştir. İşte eklenen bu madde, 1935 seçimleri öncesi birçok belediyenin harekete geçmesinde itici bir rol oynamıştır. Birçok belediye meclisi peçe ve çarşafın, peştamalin kaldırılmasına karar vermiştir. Kuşkusuz bu kararlar, kimlik tespitinin mümkün olmadığı durumlar için anlamlı olmuştur.⁴⁶ Ancak bazı belediyeler erkekler için de kısıtlamalar öngörmüş örneğin “beyaz, kara don ve aba” giyilmesi yasaklanmıştır. Böylece “medenî kılığa” davet konusunda cinsiyet ayrımı yapılmamıştır.⁴⁷

43 L. Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, s. 136, 153.

44 İzzet Öztoprak, Ali Sevim ve M. Akif Tural (Ed.), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 240.

45 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 4.b, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 156.

46 “Erdek’te Peçe ve Çarşaf Yasağı”, *Cumhuriyet*, 01 Eylül 1935; “Gümüşhane’de Peçe Kalkıyor”, *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1935; “Isparta’da Çarşaf Yasak Edildi”, *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1935; “Konya’da Çarşaf Kalkıyor”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1935; “Maraş’ta Çarşaf ve Peçe Kalkıyor”, *Cumhuriyet*, 09 Kasım 1935; “Sivas’ta Çarşaf ve Peçe Yasağı”, *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1935; “Soma’da Çarşaf ve Peçe Kalktı”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1935; “Trabzon’da Çarşaf ve Peçe Kalkıyor”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1936.

47 L. Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını 1908-1960*, s. 185.

2.2. “Gayri Medeni” Kıyafet: Çarşaf

1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'de sosyo-politik dinamikler değişmeye başlamıştır. DP iktidarı döneminde Atatürk inkılaplarının yeterince korunmadığı yönündeki şikâyetler, muhalefet ve toplumun farklı kesimleri tarafından dillendirilmiştir. Özellikle Menderes'in “tutmayan inkılaplar” söylemi ve ardından Ezan'ın yeniden Arapça okunması gibi uygulamalarla cesaretlendirildiği iddia edilen “gerici” bir kesimin yükseliş geçtiğinden endişe eden kesimler belirmeye başlamıştır. Bu dönemde “medeni kılık” olmayan fes, takke, çarşaf ile mücadele sık sık gazetelerde haber olmuştur.

DP'nin düzenlediği bazı kongrelerde “fes, sarık ve çarşaf” talepleri söz konusu olmuştur. 1951 yılında yapılan Konya Kadınhanı İlçe Kongresinde “kadınlar çarşafa” sloganı ön plana çıkarken partililer fes, sarık ve Arap harflerine yeniden dönme isteklerini dile getirmiştir. Fakat bu talepler parti yönetimi tarafından reddedilmiştir.⁴⁸ Basını uzun süre meşgul eden bu olay üzerine DP'nin görevlendirdiği müfettiş, yaşananların partinin görüşlerini yansıtmadığını “DP'yi irtica ile suçlamaya yönelen siyasi bir komplo” olduğunu açıklamıştır.⁴⁹ 1951 Bursa ve 1952'de düzenlenen Ankara İl Kongrelerinde de “sarık, cübbenin serbest bırakılması, kadınların çarşaflandırılması” gibi benzer talepler dile getirilmiştir. DP'nin iktidara gelişiyle Cumhuriyet öncesi eski düzene dönüleceğine dair inanca sahip bir kesimce dile getirilen özellikle “kılık-kıyafet” istekleri, parti yöneticileri tarafından gündeme alınmamıştır. İçişleri bakanı Halil Özyörük, bu tarz gerici hareketlerin olabileceğini fakat bunun asla partiye ve parti tabanının tamamına mal edilemeyeceğini açıklamıştır.⁵⁰ DP'yi destekleyen yayın organları da özellikle *Zafer* ve *Yeni Asır*, bu tarz çıkışları “irtica söylemi” olarak adlandırmış ve tepki göstermiştir.⁵¹

Anılan dönemde DP'li milletvekili Nazlı Tıbar'ın başkanlığında Türk Kadınlar Birliği (TKB) de çarşaf karşıtı söyleme sahip bir kuruluş olarak öne çıkmıştır. Birlik, çarşafın Türk toplumunun “halledilmiş bir davası” olduğunu ve daima ileriye giden ülkenin bunlarla uğraşıp arkaya bakmaya vakti olmadığını, kadını peçelemeye çalışan “geri cereyanlar”ın yeniden ortaya çıktığını dile getirmiştir. Çarşaf hakkındaki bu çıkış, özellikle de “yeniden” vurgusu birçok DP'li milletvekili tarafından Birliğin muhalefet gibi çalışmakla suçlanmasıyla neden olmuştur.⁵²

Bu suçlamalar yapılırken Birlik, hızla artan çarşaflı kadınların önüne geçilmesi ve inkılapların korunması için bir takım hedefler belirlemiş, bunları içeren bir yazıyı da yayınlanması için tüm gazetelere göndermiştir. Birliğe göre, kadının toplum içindeki önemli rolünü “ıdrak etmek olgunluğuna erişememiş karanlık kafaların içine hakikat ışığı dolmadıkça” sorun çözülemeyecektir. Birlik nazarında Cumhuriyetin kuruluşundan

48 “Konya D. P Kongresi Hakkında Açıklama”, *Zafer*, 13 Mart 1951.

49 “İstanbul Müfettişi Hüsnü Yaman'ın Açıklaması”, *Zafer*, 14 Mart 1951.

50 “Özyörük'ün Açıklaması”, *Yeni Asır*, 14 Mart 1951.

51 DP yönetimi, sadece kılık-kıyafet isteklerini gündeme almamış ya da bu istekler hakkında bir önlem alma gereği duymamıştır. Fakat bu isteklerle beraber özellikle Atatürk heykellerine yapılan saldırılar karşısında tepkiz kalmamış ve Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarmıştır. Bu kanuna karşı bir söyleme sahip İslamcı basına ise –iktidarına tam destek vermesine karşın- soruşturma açmaktan geri durmamıştır. Bahsi geçen dergiler *Sebilürreşad*, *İslamiyet* ve *Büyük Doğu*'dur. Bu dergilerde ilgili tarihte özellikle “çarşaf” konusu ile ilgili özel bir başlık bulunamamıştır. Konular daha çok “Ezanın Arapça okunması, Kuran'ın Türkçeleştirilmesi mevzuu, din ve din hürriyeti” üzerine odaklanmıştır.

52 “Çarşaf ve Peçe ile Mücadele”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1952; “KB'nin Siyasi Faaliyetlerde Bulunduğu İddiaları”, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1952.

İtibaren yapılan tüm inkılâpların en büyük koruyucusu kadınlar olmuştur ve bu durumda “kara çarşaf” tehdidine karşı mücadele etmenin anlamı çok daha fazla öne çıkmıştır. Birlik, halka özellikle de kadınlara bunu anlatmak için radyoyu iyi bir bilgilendirici/öğretici seçenek olarak kabul etmiştir. Radyoda yapılacak konuşmalarla “telkin, tenvir ve irşat” yolu ile kadınların bilgilendirilmesine odaklanmıştır. Birlik başkanı Nazlı Tıbar,⁵³ radyoda yaptığı konuşmasında hedeflerini anlatmıştır. Buna göre, kadınlar için okuma yazma öğrenecekleri halk kursları açmayı ve dini inançları batıl düşüncelerden kurtarmayı önemli hedefler arasında saymıştır. Türk kadınının medeni seviyesini yükseltme, köy ve şehir kadını arasındaki “uçurumu” kapatmaya yönelme, peçe ve çarşaf kullanımıyla ilgili konferanslar verme önerileri getirmiştir. Bütün gençliği ve aydınları bu büyük görevde rol almaya davet etme, son olarak da “yeşil tehlikenin/irtica”nın önlenmesi için de etkili olabilecek, çarşaf konusunda valilere ve kaymakamlara yetki veren bir kanunun çıkartılmasını öngören birçok talep sıralamıştır.⁵⁴

İşte 1960'lara kadar davası sürülecek çarşaf meselesine çözüm noktasında aydınların bakışı son iki cümlede özetlenebilir. Tartışmalarda öne çıkan iki yol vardır: Kanunla yasaklamak ve eğitim yoluyla kadınların bilinçlenerek çarşafı kendilerinin çıkarması. Yani “devrimci bir mücadele” ile “evrimci mücadele”. Çarşafı nasıl mücadele edilecektir? Çarşaf meselesi “kanun koyarak” mı yoksa “eğitim yoluyla” mı çözümlenecektir? Kadını çarşaf giymeye zorlayan nedir? İktisadi nedenler mi? “Mutaassıp kocalar mı”? Artan çarşaflılar sadece kadın özgürlüğünü mü yoksa Türk toplumunun ilerlemesini de mi tehdit etmektedir?⁵⁵

Aslında başta kadın dernekleri ve kadınlar da çarşafın kanunla yasaklanması taraftarı olmuştur. Dönemin *Akis* yazarı Jale Candan⁵⁶, çarşafın kanunla yasaklanması fikrini savunulardanadır. Candan, sırf “medeni seviye”yi yükselterek çarşafa engel olmanın çok uzun bir süre alacağını, bunun Atatürk döneminde atılan ileri adımları yavaşlatmak, duraksatmak anlamına geleceğini belirtmiştir. O'na göre bu, boş bir çabadır.⁵⁷

Peyami Safa, kanun yoluyla çözüm arayanları şiddetle eleştirmiştir. Anadolu'da yaptığı gezilerde köylü kadınların kıyafetlerinde “inkılap lehine büyük farklar” gördüğünü, yüz elli yıllık bir tarihe sahip Türk inkılabını Atatürk'ün şahsına bağlamanın O'nu bir inkılapçı değil, kaba bir diktatör olduğunu iddia etmekle bir olduğunu, “çarşafın hortladığı propagandası” yapanların ise böyle bir yoruma sebep verdiklerinin farkında olmadıklarını belirtmiştir.⁵⁸

1956, çarşafa karşı yürütülen mücadelenin en çok yoğunlaştığı yıl olmuştur. DP Zonguldak Milletvekili Edibe Sayar, İstanbul Milletvekili ve TKB Başkanı olan Nazlı Tıbar ve Ankara Milletvekili Aliye Timuçin, “gayri millî ve gayri medeni” buldukları

53 Nazlı Tıbar, 1954- 1960 yılları arasında Türk Kadınlar Birliği Başkanı ve Demokrat Parti'nin 1950, 1954 ve 1957 üç dönem İstanbul milletvekilidir.

54 “Cemiyet”, *Akis*, 04 Aralık 1954, s. 11; Nazlı Tıbar, Davamız, *Akis*, 24 Temmuz 1954, s. 30; “Erzurum'da Çarşaf ve Peçe Giyen Kadınlarla Mücadele”, *Cumhuriyet*, 04 Nisan 1955; “Kızlarımızı Okutalım”, *Akis*, 26 Haziran 1954, s. 26.

55 Jale Candan, Çarşafı Yeniden Yırtalım, *Akis*, 15 Ocak 1955, s. 30.

56 Jale Candan, 4. ve 5. Dönem milletvekilliği yapan, *Akis* dergisi yazarıdır. 1964-1968 yılları arasında CHP Kadın Kolları başkanlığı yapmıştır.

57 Jale Candan, Aliye'nin Sesi, *Akis*, 29 Ekim 1955, s. 30.

58 Peyami Safa, “Bilmeyordum' Demesinler”, *Milliyet*, 03 Mayıs 1955, s. 5.

çarşafın yasaklanması için Meclis'e kanun teklifi vermiştir.⁵⁹ Kanun teklifinde "bu giyimini bizi yabancı milletler nazarında küçük düşürdüğü, özellikle başkentte bulunan elçilik mensuplarını bu tür bir giyimini rahatsız edeceği" belirtilmiştir.⁶⁰ Bir yandan TKB kanun teklifinin kabul edilmesi halinde Türk kadınına "medeni dünyadan uzaklaştıran kara bir damga" olan çarşafın yerine geçecek giysinin ne olacağını tartışırken, Türk Devrim Ocakları da çarşaf meselesine çözüm yollarının tartışıldığı bir münazara düzenlemiştir.⁶¹ Kanun teklifi Meclis'e sunulduktan sonra basında ve çeşitli toplum kuruluşlarında çarşafın bir kanunla kaldırılmasının demokratik olup olmadığı sorusu tartışılmıştır. Hukuki bir düzenleme yapılmasını doğru bulmayanlar, yasaklayıcı bir kanunun kişi haklarına aykırı olduğunu, birçok Türk kadınının bu durumda kocası izin vermediği için çarşafsız sokağa çıkamayacağını ve yasağın kişi özgürlüğünü kısıtlayacağını belirtirken, kanunu destekleyenlerin temel argümanı ise çarşafın Türklüğe ve İslam'a ait olmadığı vurgusu ile koca baskısı ile kapanan kadını, bu baskıdan kurtarmanın kişi özgürlüğünü kısıtlamak bir yana onu özgürleştireceği düşüncesi olmuştur.⁶²

Cumhuriyet gazetesi bir anket hazırlamış, Türk köylüsüne çarşaf ile ilgili düşüncelerini sormuştur. Köylülerin bir kısmı, köyde bu kıyafetin olmadığını, çarşafın şehirli tarafından kullanıldığını, diğer bir kısmı ise "kara kefen" olarak adlandırdıkları çarşafı çoğu kadınının koca zoruyla giydiğini ve bu sorunun ortadan kaldırılması için eğitim yolunun değil, kanun yolunun seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶³ Çarşafın yasaklanması için verilen kanun teklifi, Meclis tarafından gündeme alınmamıştır. Yaklaşık bir ay sonra TKB düzenlediği kongresinde çarşaf meselesini yeniden gündeme getirmiştir. Birlik, çarşafın kanunla yasaklanması yönündeki görüşünü terk etmiş, evrimci yaklaşımı benimsemiştir.⁶⁴ Tabi bu yönde eğilim güçlenmiş olsa da tartışmalar yine de devam etmiştir. Mesela Birliğin 1957 yılının sonlarında toplanan kongresinde Maraş delegesi, şehirde çarşafsız tek bir kadının olmadığını, konuyu dile getirdiği bilindiği takdirde kendisinin Maraş'a sokulmayacağını, bu yüzden kanunen bir tedbir alınmasını istemesi aslında çarşafın gücünün her şehirde aynı olmadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.⁶⁵ Birlik kanun yolunu tercih etmeme kararı sonrasında, çarşaf ile mücadele konusundaki faaliyetlerini azaltmıştır.

Üç vekilin verdiği kanun teklifi oldukça yankı uyandırmış, gazetelerde makaleler, röportajlar yer almış, köylere gidilerek anketler yapılmıştır. Çarşafın kaldırılmasına dair bu tartışma dönemin önemli muhafazakâr dergilerinde de yer almıştır. Bu yazılarda yer alan temel eleştiri ve değerlendirmelerden ilki "mazruf ile değil zarf ile meşgul olunduğu"na dairdir. Bu noktada yapılması gereken bir milletin "medeniliğini" göstermede ana unsur olarak kılık kıyafete değil, fikirlere, zihniyetlere kıymet verilmesidir. Buna göre "İnkılap ile köylünün fesini, şalvarını, cepkenini çıkarıp şapka, pantolon ve ceket giydirdik, ama o başlar

59 "Türk Kadınının Çarşafı Dolaşmasına Mani Olun", *Milliyet*, 10 Ocak 1956; "Çarşafı Yasak Eden Kanun Meclis'te", *Milliyet*, 13 Mart 1956; "Hürriyet Partisi Çarşafa Karşı Kanun Hazırlığı Aşamasında", *Milliyet*, 01 Nisan 1956; "Kara Çarşaf Meselesinin Seçimlerin Yaklaştığı Bir Sırada Ele Alınmasına Kızacaklar Çıkacaktı", *Akis*, 17 Mart 1956, s.12.

60 "Çarşafın Men'i için Kanun Teklifi", *Cumhuriyet*, 13 Mart 1956.

61 "Çarşaf Yerini Tutacak Kıyafet", *Milliyet*, 30 Mart 1956; "KB Çarşafa Karşı Mücadeleyi Artırdı", *Milliyet*, 09 Nisan 1956; "Çarşafı Ancak Bir Kanun Kaldırabilir", *Milliyet*, 25 Nisan 1956.

62 "Milletvekilleri Çarşaf Hakkında İkiye Ayrıldılar", *Cumhuriyet*, 28 Mart 1956.

63 "Cumhuriyet'in Anketi", *Cumhuriyet*, 30 Mart 1956; "Cumhuriyet'in Anketi", *Cumhuriyet*, 31 Mart 1956; "Cumhuriyet Anketi", *Cumhuriyet*, 01 Mayıs 1956; "Cumhuriyet Anketi", *Cumhuriyet*, 02 Nisan 1956.

64 "Kadın Birliği Kongresi Toplandı", *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1956.

65 "Kadınlar, Çarşaf ile Mücadele İstiyorlar", *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1957.

fes altında nasıl ve ne düşünüyorlarsa bugün şapka altında da aynı şeyleri düşünüyorlar. Kılıktan önce düşünce tarzlarını değiştirmek gerekir. Annelerimiz çarşaf giyiyordu ama Mevlana'yı, Akşemsed'ini yetiştirdi. Çarşaf giyerek ilim düşünmek mi, japone kollu elbise giyinin, ömrü havas ve heves ile geçirmek mi?" düşüncesiyle medeniliği kıyafetlerde değil kafalarda yaratmak gerekti vurgulanmıştır.⁶⁶ Diğer bir düşünce dini bir kisve olmadığı vurgusuyla çarşaf ile tesettürü karıştırmamak gerektiği ve çarşafın kaldırılmasına yönelik tartışmalarda kanun yolunun değil zamana yayılarak "irşad yolu"nun tercih edilmesi belirtilmiştir.⁶⁷

Cumhuriyet gazetesinde köylere gidilerek yapılan anket çalışmasına tepki olarak kaleme alınan bir diğer yazı daha sert eleştirilere yönelmiştir. Yazı, çarşaf tartışmalarını, Türk kadınının yüzyıllardır örtü olarak kullandığı çarşafı "inkılapçılık zihniyetiyle" kanun dışı yapılmaya, "inkılap çocuklarının çarşaf taraftarlarını susturacak kadar güçlü olduğunu" göstermeye çalışmakla ve özellikle gazetenin yaptığı ankette çarşafın aleyhinde olanlar "yobaz, cahil ve örümcek kafalı" olarak göstermekle eleştirmiştir. Toplum içinde kendilerini ayrı bir zümre olarak tanımlayıp "inkılapçılık taslayanlar"ın ülke davalarında ne kadar söz söyleme hakkına sahipse, kendileri gibi düşünmeyenlerinde o kadar söz söylemeye hakları olduğunu, bir tarafın diğer tarafı tahakkümü altına alamayacağını, demokratik bir düzende kimsenin başkasının giyimine, kuşamına, fikrine karışamayacağını, inkılapçılık iddiasıyla milleti bölmeye hakkının olmadığını vurgulayan yazı "faziletli ve muhterem Türk analarının ve kadınlarının zabita kuvvetiyle üstlerini başlarını hırpalamak" için kanun çıkarmaya iktidarı zorlamaya çalışmanın "siyasi bir oyun ve ya mason karargâhından verilmiş bir emrin tatbikatı" olabileceğini, Atatürk'ün bile dokunmadığı çarşaf meselesinin bir fitne konusu haline getirilmesinin milleti böleceğini savunmuştur.⁶⁸

3. ÇARŞAFLA MÜCADELE HAFTASI

TKB kadar çarşaf karşıtı bir kuruluş da, Mustafa Kemal Derneği'dir (MKD). Dernek Başkanı Muhtar Kumral, Şapka Kanunu'nun yıldönümü nedeniyle 24 Ağustos 1958 tarihinin olduğu haftayı "Çarşafı Mücadele Haftası" olarak ilan etmiştir. Dernek, "kara çarşaf"ın İslam dini ile hiçbir ilgisi olmadığını, ülkedeki birçok "hakiki" din adamlarının eşlerinin de çarşaf değil manto giydiğini, inkılâpların bütün yurttaşlar tarafından benimsenmiş olmasına rağmen, "kara çarşaf"ın özellikle "oy avcısı" ve "din istismarcı" politikacılar yüzünden tekrar sahneye çıkmasına izin verildiğini savunmuştur.

Mücadele Haftası süresince Dernek, bütün vatandaşlardan bu çabaya katılmalarını, her gördükleri yerde çarşafıllara telkinde bulunmalarını, sabır ve cesaretle karşı koymalarını istemiştir. Dernek, çarşafı mücadele haftasının, yalnızca sembolik bir anlam içermediğini, aksine aktif bir süreç içerisinde, öncelikle birçok "aydın ve idealistin" fikri alınarak bir rota çizeceklerini belirtmiştir. Bu dönemde çarşafın neden bu kadar görünür olduğu sorusuna dair en çok dillendirilen, ekonomik bir yönünün olduğudur. Çarşafın kumaşı, mantodan çok daha ucuzdur. İşte bu görüşe binaen Dernek, üretici firmalarla görüşerek ucuz manto

66 Tahsin Ünal, "Çarşaf Davası", *Serdengeçti*, Sayı: 22, Yıl: 10, Mayıs 1956, s. 4. Serdengeçti dergisinde Çarşafı Mücadele Haftalarının düzenlendiği 25 Ağustos-31 Ağustos 1958 ve 1959 tarihlerde konuyla ilgili yazılara rastlanmamıştır. Dergi yine Çarşafı Mücadele Haftalarının düzenlendiği yıllarda Mart 1960- Şubat 1962 arasında ise kapalı kalmıştır.

67 "Çarşaf Meselesi", *Hakkaniyet*, Sayı: 51, Eylül 1958, s. 3.

68 "Çarşaf Meselesi", *Sebillürreşad*, Cilt: IX, Sayı: 218, Nisan 1956, s. 287.

imali sağlamaya çalışmış, bu “medeni kıyafetin” çarşafın yerini alabilmesi için gerekli tüm çabayı göstermiştir.⁶⁹

Dernek, Meclis’te yer alan partilerin ortak bir tavır aldığında, çarşaf meselenin çözüleceğine inanmıştır. Kadın vekillerin çarşaf konusunda yeni bir kanun teklifi hazırlığında oldukları iddiasını, boş bir çaba olarak nitelendiren Dernek, 1956 yılında Meclis’e sunulan teklif için de “uyutulan çarşaf kanunu teklifi” nitelemesini uygun görmüştür. Dernek Başkanı, çeşitli kongrelerde bir araya geldikleri ve “aman çarşaf bahsini açmayalım” diyen moda bir anlayış olarak adlandırdığı “inkılâpların yavaş yavaş, sindire sindire yayılabileceği” inancına sahip olan TKB’yi de eleştirmiştir.⁷⁰

Mücadele Haftası sona ererken Dernek, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Hür Parti Gençlik Kolları, Millî Türk Talebe Birliği (MTTB), Türk Devrim Ocakları ve Hemşehriler Derneği ile bir araya gelmiş ve artan çarşaf kullanımının bir kanun ile kaldırılmasını talep etmiştir. Ayrıca 10 Kasım’da yürürlüğe konulmasını istedikleri “*Millî olmayan şekli ile muasır medeniyet yolunda yürüyen Türk milletini, gülünç ve korkunç manzarası ile dünyaya küçük ve mahcup düşüren çarşafın giyilmesi bu kanunla yasak edilmiştir*” şeklinde bir kanun maddesi de hazırlamıştır.⁷¹

CHP’li Jale Candan da, Derneğin TKB’ye yönelik eleştirisine katılırken, Birliği, Türk kadını fikri olarak kalkındırmak, inkılâpları korumak ve yaymak gayesiyle kurulmuş olmasına rağmen, çarşaf konusunda MKD kadar cesur olmaması yönünde eleştirmiştir. 1956 yılında Meclis’e sunulan ve çarşafın yasaklanmasını isteyen kanun teklifi sırasında yeterli katkı sağlamayan DP’li kadın vekillere değinen Candan, suskun kalmalarını eleştiren bir yaklaşım sergilemiştir.⁷² Çarşafı olan mücadelenin, toplumsal değil siyasal ağırlığına vurgu yapan Candan, inkılap savunuculuğunun, siyasal çıkarları gözetken zihniyeti mağlup edebildiği noktada başarıya ulaşabileceğine de dikkat çekmiştir.

Mücadele haftasında en çok üzerinde durulan konu, çarşafın İslam dininde var olup olmadığı yönündeki tartışma olmuştur. Bu konu üzerinde sıkça yazan Safa’ya göre, güzellik ve zarafetin düşmanı olmayan Müslümanlık, kadını “kara bir kefen içinde bir canlı cenaze haline getiren çarşafı” kabul etmemiştir. Safa’ya göre ülke gündeminde tartışılan çarşaf “Müslümanlığın ruhundan ve Kur’an’ın esaslarından haberi olmayan cahil ve mutaassıp bir küçük zümrenin çirkin kıyafeti”dir. Çarşafıların arttığı iddiasının bir istatistik olmadığı için bilinemeyeceğini fakat çarşafı artmasa bile, bu “gerilik ve çirkinlik kalıntısına karşı millî ve medeni nefretin” arttığına vurgu yapan Safa, çıkarılacak bir kanunun bireysel özgürlükleri zedeleyeceği inancına mesafeli durmuştur. O’na göre “inkılap gerekleri” ile bireysel hukuk ilkeleri çatıştığında yani birey ve toplum arasındaki çatışmada, ikincinin öne çıkması daha anlamlıdır. Bu “kara kefenliler ordusu”nu bir “hortlaklar cemaati” halinde görünmekten kurtarmak için çıkarılacak kanun “medeniyete karşı bir vazife” olacaktır.⁷³

69 “Türk Kültür Ocakları Çarşafı Mücadele Edecek”, *Milliyet*, 13 Eylül 1958; “Çarşafı Ortadan Kaldırmak Mümkün”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1958.

70 “CHP Bugün 50 Ayrı Yerde Toplantı Yapacak”, *Milliyet*, 25 Mayıs 1958.

71 “Çarşafın Men’i İçin Kanun Hazırlanıyor”, *Milliyet*, 01 Eylül 1958; “Çarşafı Mücadele” Gençliğin Davası Oluyor”, *Cumhuriyet*, 01 Eylül 1958.

72 Jale Candan, “Nabız Yoklaması”, *Akis*, 13 Eylül 1958, s. 25, 26; “İnkılaplarımız”, *Akis*, 6 Eylül 1958, s. 27, 28.

73 Peyami Safa, Çarşaf Meselesi, *Milliyet*, 02 Eylül 1958; “Çarşaf İmalatı Süratle Artıyor”, *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1959.

Bu süreçte, TKB başkanı Tlabar, kanunla düzenlemeyi tercih etmediklerini, bunun yerine bir fikir mücadelesi yürüteceklerini açıklamıştır. Birlik, “manto giyen, tahsilli, kültürlü” köy kadınlarından oluşacak “medeni” bir köy hayali kurmuştur. Bunu da Hasanoğlu köyünde⁷⁴ gerçekleştirmeyi planlamışlardır. Türk kadınının, çarşafı mantodan daha ucuz olduğu için yani ekonomik nedenlerden tercih ettiğini belirten Tlabar, mantolar yaptırıp köylü kadınlara dağıtarak bu sorunu çözmeyi planladıklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra erkeklerin eşlerini çarşaf giyme konusunda zorladıklarını, bunun da ancak kültür dönüşümü ile yani bir eğitim seferberliği ile çözülebileceğini de belirtmiştir.⁷⁵ Birliğin onuncu yıldönümünde radyoda konuşma yapan Nazlı Tlabar, Türk kadınlarını irtica ve kara çarşafı mücadeleye davet etmiştir. O’na göre önemli olan İslam dininin yanlış tefsirini ve istismar edilmesini önlemektir. İslam dinini “geri fikirleri” yaymak için istismar edenlerden Türk kadınlığının davacı olduğunu belirten Tlabar, buna bir son vermek adına bütün ülke aydınlarını göreve davet etmiştir.⁷⁶

Birliğin *çarşaf ve irtica* ile mücadele konusunda yapmış olduğu davete, Türk Millî Gençlik Teşkilatı bünyesindeki beş kuruluş da katılma kararı almıştır. Türkiye Millî Talebe Federasyonu, Türk Devrim Ocakları, Teksif Federasyonu, İzciler Birliği ve Genç Ziraatçılar Birliği temsilcileri Tlabar’a çektikleri telgrafta mücadelenin fikirde kalmayıp çarşafın bir kanunla men edilmesi talebini iletmış ve kadın vekillerin bir kanun teklifi ile Meclis’e gelmesi istenmiştir.⁷⁷ CHP Kadın Kolları Başkanı, Nazlı Tlabar’ın çarşafı ilgili olarak radyoda yaptığı konuşmanın etkili olduğunu ama aynı şekilde Meclis’te de konuşması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁸ 1959 yılının Ağustos ayında ikinci kez Çarşafı Mücadele Haftası başlatan MKD, TKB’nin fikir mücadelesini yeterli görmemiş, kanun çıkarılması gerekliliğine bir kez daha vurgu yapmıştır.⁷⁹

Konu, 27 Mayıs Askerî Darbesi sonrasında da gündemdeki yerini korumuştur. Örneğin Millî Birlik Komitesi (MBK) üyeleri konuşmalarında çarşafı bir gerilik simgesi olarak tanımlamış, bu geriliğin ortadan kalkması için de Türkiye’nin eğitim, kültür ve din istismarı gibi temel davalarının çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. MBK Başkanı Cemal Gürsel’e çarşaf hakkındaki düşünceleri sorulduğunda “temiz yüzü ile dünya önüne çıkmaya hakkı olan” Türk kadınının yüzünü saklamasına gerek olmadığı yönünde daha çok temenni içeren bir beyanda bulunmuştur.⁸⁰ Bu dönemde çarşafı mücadele yoğunlaşmış, önceki dönemin etkin derneği TKB ise sessiz kalmıştır. DP döneminde çarşafı mücadele haftasını başlatan MKD ise oldukça aktif olmuştur. Geçen dönemden farklı olarak, askerî darbe sonrası yürütülen çarşafı mücadelede daha çok tercih edilen eğitim ve telkin yöntemi sözde kalmamış ve “iyiyi bilenler” sahalara inmişse de öncelikle yöntem üzerinde tartışmalar yapılmıştır.

74 İstanbul’da Sarıyer’e bağlı bir köy.

75 “Karisına Çarşaf Giydirmeyen Erkeklerin Kafir Olacağını Söyleyen İmam Mahkemeye Verildi”, *Cumhuriyet*, 06 Ocak 1958; “KB Çarşafı Mücadele İçin Faaliyete Geçti”, *Cumhuriyet*, 09 Nisan 1959; “Tlabar “Kadınları Çarşafa Kocaları Zorluyor” dedi”, *Milliyet*, 09 Nisan 1959.

76 “İrticaa Karşı Türk Kadını Mücadeleye Davet Edildi”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1959; “Kadınlar Çarşaf ve İrtica ile Mücadele Ediyor”, *Milliyet*, 13 Nisan 1959.

77 “Çarşafı Mücadele Genişliyor”, *Milliyet*, 15 Nisan 1959.

78 “Çarşafın Kanunla Men Edilmesi İsteniyor”, *Milliyet*, 14 Nisan 1959.

79 “Çarşafı Mücadele Haftası Açıldı”, *Milliyet*, 25 Ağustos 1959.

80 “Cemal Gürsel ile Görüşme”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1960.

3.1. Metod Ne Olmalı: Devrim mi, Evrim mi?

1960 yılının Ağustos ayında üçüncü Çarşaf Haftasını başlatan MKD, mücadeleye TKB'nin ve partilerin kadın kollarının katılmamasını eleştirmiş, meselenin telkin ve ikna yoluyla değil, çarşaf giymeyi yasak eden bir kanun ile çözülmesi talebini MBK'ya iletmiştir.⁸¹ Dernek başkanı Muhtar Kumral, kadını "gayri millî ve gayri dini" olan ve Türkiye'yi "dünyaya mahcup eden" çarşaftan, çarşafa karşı susan, destek olan partilerin değil "oy ve mevkii için irticaya taviz vermeyecek" MBK'nın kurtaracağına inandıklarını ifade etmiştir.⁸² Bu talebe karşın askerlerin çarşafa karşı temel söylemi, bir giysi olarak "gayri millî ve gayri medeni olduğu ve İslam'da yeri olmadığı" düşüncesinin altını sıklıkla çizmek olmuştur.

Mücadeleye aktif katılım sağlayan İstanbul Valisi Refik Tulga, "korkunç bir kıyafet" olarak tanımladığı çarşafın İslam dini ile değil "gerilikle" ilgili olduğunu, "zecri (zorlayıcı)" tedbirlere başvurmadan önce ikna ve propagandanın deneneceğini ve "doğru yola gelineceğini" umduğunu belirtmiştir. MBK üyeleri, çarşafın İslam ile ilişkisinin olmadığı savını desteklemek için sık sık din adamlarına başvurmayı tercih etmiştir. İstanbul Baş Müftüsü Bekir Haki Yener de çarşafın uydurma bir kıyafet olarak İslam'da yerinin olmadığını, kadının elbise, manto, pardösü ile örtünebileceğini vurgulamıştır.⁸³

Vatan gazetesinin İstanbul'un Sarıyer ilçesinin Gümüşdere köyünde neredeyse çarşafsız kadın olmadığı ve bu duruma müdahale edilmesi gerektiğine yönelik haberi üzerine İstanbul Valisi Refik Tulga önderliğinde amacı Türk kadınının "münevver yüzünü, kalbini geri fikirli ve peçeli köylere çevirip işe mebdeinden başlamak" olarak tanımlanan bir "peçeli köy komisyonu" kurulmuştur. Komisyonunda İstanbul Valisi Refik Tulga ve eşi, Sarıyer kaymakamı, TKB üyeleri ve yöneticileri, Yoksul Çocukları Koruma Derneği, MKD üyeleri, Gümüşdere Köyü ilkokulu öğretmenleri, MTTB genel başkanı, Sarıyer müftüsü ve gazeteciler yer almıştır. Komisyonunda çarşafıla mücadele konusunda yapılabilecekler konuşulmuş, halka telkinde bulunmak, imkânı olmayanlara ucuz veya bedava manto dağıtmak, çarşaf ve peçe giyimini kanunen men etmek gibi konu başlıkları belirlenmiştir. Komisyon, "çarşafın neden hala ortadan kalkmadığı" sorusuna cevap aramıştır. Çarşafın köylerle yeterince ilgilenilmemesi, inkılabın buralara yayılmasının ihmal edilmesi sonucunda ortadan kalkmadığı fikri öne çıkmıştır.

Komisyonun temel hedefi, köylüleri "ikna ve telkin" yoluyla çarşafı çıkartıp, manto giymeye razı etmektir. Aslında bu hem komisyon üyeleri hem de gazeteler tarafından bir savaş gibi algılanmıştır. "Geriliğe" karşı, "uygarlaştırma, medenileştirme savaşı". Bir gazetede Vali Tulga'nın eşinin fotoğrafının altında "Bir Akıncı" şeklinde yapılan yorum bu bakımdan oldukça anlamlıdır.⁸⁴ Müftüler ve vaizler gezilere katılmaları ve verdikleri

81 "Çarşafın Kanunla Men'i İsteniyor", *Milliyet*, 27 Ağustos 1960.

82 "Üçüncü "Çarşafıla Mücadele Haftası" Başladı", *Hürriyet*, 25 Ağustos 1960.

83 "Müftü "Çarşaf Uydurma Bir Kıyafettir." dedi", *Milliyet*, 28 Ağustos 1960; "Tulga, Çarşafıla Mücadeleye Girişileceğini Açıkladı", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1960; "Vali Tulga, "Çarşafı Müslümanlıkla değil, Gerilikle alakalı Görüyorum" dedi", *Hürriyet*, 27 Ağustos 1960.

84 "Peçeli Köy Komisyonu Yarın Çalışmaya Başlıyor", *Vatan*, 04 Eylül 1960; "Komisyon Çalışmaya Başladı", *Vatan*, 05 Eylül 1960.

demeçlerle bu “savaş”ta önemli bir misyona sahip olmuştur. Mesela Kadıköy imamı ve muhtarlar çarşafı, “gerici zihniyetin üniforması” olarak nitelendirmiştir.⁸⁵

Komisyon köyde yaptığı temaslar süresince, kanun mu, telkin ve eğitim mi seçeneklerine cevap aramıştır. Köylülerle yapılan sohbetlerde, kanunla olursa, bir günde tüm köyün manto giyeceğini aksi durumda “etraf ne der” diye düşünecek kişilerin çokluğundan dolayı çarşafın çıkarılamayacağını ifade etmişlerdir. Gezide en çok dinle çarşaf ilişkisi sorgulanmıştır. Köylü kadınlar çarşaflarını çıkarmak konusunda direnmiştir. Gezi sonrası komisyon üyeleri, bu değişimin ikna yoluyla oldukça zor olduğuna dair gözlemlerini dile getirmiştir.⁸⁶ MKD başkanı Muhtar Kumral, Diyanet İşleri Başkanına bir telgraf çekmiş, çarşafın İslam’la bir alakası bulunmadığı konusunda bizzat radyoda bir konuşma yapmasını istemiştir. İçişleri Bakanlığı çarşafı mücadele konusunda gerekli tedbirleri alması için tüm illere bir tamim yollamış ve zorlama yoluna gidilmeden tüm aydınları çarşafı mücadeleye çağırmıştır.⁸⁷ Aynı günlerde açıklama yapan Vali Tulga, İstanbul’da çarşaf giyilmesini bir emir ile yasak etmelerinin mümkün olduğunu fakat şimdilik bu yolu tercih etmediklerini, biraz da bu çevrelere gözdağı verir tarzda belirtmiştir.⁸⁸

Çarşafa dair düşünceler o dönemin tartışmalarını görmeyi de sağlar. İlk tartışma, Atatürk inkılaplarının yerleşip yerleşmediğine dair olmuştur. “Çarşaf neden hala var?” sorusu tartışılmıştır. Çarşaf meselesi ekonomik ve dini çerçevede izah bulmuştur. Ekonomik nedenlerle çarşaf giyildiği iddia edilmiştir. Çarşafın kumaşının mantodan daha ucuz olması ekonomik sıkıntı yaşayanların tercih etmesinde önemli bir neden olmuştur. Bu fikre inananlar, ucuz ya da bedava manto dağıtımı yaptıkları kadınların, çarşafı çıkarmayı reddetmesi üzerine ekonomik nedenin temel belirleyici olmadığını farkına varmıştır. Dini nedenlerle giyildiğini düşündükleri çarşafa, en sık yapılan eleştiri çarşafın “gayri-dini”, İslam’da yeri olmayan bir kıyafet olduğu şeklinde olmuştur. Bu söylemi meşrulaştırmak için de din adamlarına başvurulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığının ve dini görevlilerin çarşafın İslam’ın bir gerekliliği olmadığı vurgusu önemlidir. Bir diğer tartışma çarşafı nasıl mücadele edileceği konusunda olmuştur. Mücadele için başlatılan “haftalık savaşların” doğruluğu, yeterliliği tartışılmıştır. Eğitim yolunu kanuna tercih edenlere, halkın kafasının içinin aydınlanmasını beklemek doğru mu sorusuyla tepki gösterenler olduğu gibi, bir kanunla çözümlenmesini isteyenlere bunun kişi hürriyetine aykırı olacağı hatırlatması yapılmıştır. Bu hatırlatma ise kişiyi “karanlıkta bırakan bir hürriyet”i savunmak ne kadar doğrudur sorusu ile karşılık bulmuştur.

1958-1962 yılları arasında Şapka İnkılabı’nın yıldönümü olan 25 Ağustosla başlayan Ağustosun son haftası çarşafı mücadele haftaları düzenlenmiştir. Dönem gazetelerinde ve konuya dair konuşmalarda çarşaf için “kara leke, kara kabuk, kara zihniyet, siyah zindan” gibi tanımlamalar sıkça kullanılmıştır. Bu tarz, cumhuriyet seçkinlerinin çarşafı algılayışı hakkında da oldukça fikir vericidir. Çarşafı kadınların fotoğrafları altında sık sık “İstanbul’un göbeğinde”, “burası başkent Ankara”, “umacı” kıyafet gibi başlıklar yer

85 “600 imam “Çarşafın dinle ilgisi yok” dedi”, *Milliyet*, 07 Eylül 1960; “Çarşafı Mücadeleye Din Adamları da Katıldı”, *Milliyet*, 05 Ekim 1960; “Kanun mu, Telkin ve Eğitim mi?”, *Vatan*, 11 Eylül 1960; “Çarşaf, Bir Müslüman Kisvesi Değildir”, *Milliyet*, 30 Ağustos 1960.

86 “Çarşaf Davasında Tekâmülcü Değil, Devrimci Metot Gerekli”, *Vatan*, 12 Eylül 1960; “40 yıldır çarşaf giyen bir köye manto sokuldu”, *Milliyet*, 12 Eylül 1960.

87 “Çarşafı Mücadele”, *Milliyet*, 21 Eylül 1960.

88 “Tulga, Çarşafı Mücadele İkna Yolu İle Olmalı dedi”, *Milliyet*, 29 Eylül 1960.

almıştır. Çarşafı mücadele haftaları boyunca ise bu fotoğrafların yerine çarşaflarını çıkarıp manto giymeyi kabul eden kadın fotoğraflarına yer verilmiştir. Bu fotoğraflar karanlığın dağıtılmasının, hakikatleri bilmeyenlere hakikati öğretmenin göstergesi olarak sunulmuştur.

SONUÇ

Cumhuriyet, yarattığı medeni toplum ile “Şark, terakki etmez” düşüncesinin aksini ispatlamıştır. Her alanda yaşanan muasır medeniyete doğru olan bu ilerleme, kadınların toplumsal hayatlarında da birçok kazanımla kendini göstermiştir. Cumhuriyetin yaptığı inkılaplarla Türk kadını “medenî ülkedeki kız kardeşlerinden farksız bir timsal” oluşturmuştur. Ancak 1950’lere gelindiğinde bu ilerlemenin bozulduğuna dair fikirler ileri sürülmüş ve çarşafın görünürlüğünde belirgin bir artış olduğu ifade edilmiştir. Böylece ülkede ilericilik/gericilik tartışmalarının fitili bir kez daha ateşlenmiştir. Aydınlanmacı ve pozitivist düşüncenin dayanağı olan ilerlemenin düsturu hep iyiye doğru iken, çarşafın kullanımındaki artış Cumhuriyet aydınları için şaşırtıcı olmuştur.

Cevabı aranan sorular ise artışın nedeni, neden ortadan kalkmadığı ve bu durumla nasıl mücadele edileceği olmuştur. Karşıt söylem ve eylemlere rağmen, siyasetçilerin de bu durumdan yakınmalarına ve Cumhuriyet değerlerinin en büyük düşmanı olarak tanımlanan irticanın ete kemiğe bürünen bir simgesi olarak büyük oranda kabul görmesine karşın iktidarlar tarafından çarşafı yasaklayan bir kanun çıkartılmamıştır. Bunun birden çok nedeni olabilir. Partilerin oy kaybı yaşama kaygısı daha yüzeysel bir neden olarak gösterilebilecekken, oldukça hassas dini ve geleneksel olan bir konuya müdahalede bulunmamak daha etkili bir neden olabilir. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerinde bu yönde resmi bir girişim söz konusu olmamıştır. Benzer bir durum DP dönemi için de söz konusu olmuş ve hukuki düzenleme yoluna gidilmemiştir. MBK ise iktidara geldiğinde dini konular hakkında bir tebliğ yayınlamış ve kimsenin dini inançlarına karışılmayacağını özellikle belirtmiş, çarşaf karşıtı kesimden kendisine yönelik kanunla yasak talebi beklentisi olmasına rağmen tepeden inmece bir tavır sergilememiştir.

Genel olarak herkesin özel olarak kadının eğitimi ve özgürleştirilmesi muasır medeniyet için ilk şart olarak görülmüştür. Karşıtlarına göre çarşaf, İslam dininde olmayan “geçmişteki dogmaların” Türk kadınının ayağına doladığı, medeniyet ve ilerleme önündeki en büyük engeldir. Çarşaf giyenler, inkılaplarla aydınlanmış bir toplumun, aydınlanamamış “karanlık kesimi”dir. Bir kanunla yasaklanmasını isteyenlerin en temel dayanakları çarşafın, “gayri dini, gayri medeni ve gayri millî” bir kıyafet olmasıdır. “Karanlığın içinde debelenen cahil kitlelerin geleneklerin kabuğunu kırıp düzeni değiştirecek bir devrimi gerçekleştiremeyeceğine”⁸⁹ dair aydınlanmacı bakış açısına ve kanunun bu konuyu çözeceğine inanan Türk aydınları, eğitimle, halkı bilinçlendirerek uzun süreli evrimci bir süreci desteklememiştir. Onlara göre zaten “geçmiş” bir modernleşmenin bu kadar beklemeye vakti de yoktur. Bu nedenle yöneticilerin üstten müdahalesi ile bu sorun kalıcı bir şekilde çözümlenmelidir. Bu çözüm teklifine en çok muhalefet edilen nokta, kişi özgürlüğünü ihlal edeceği eleştirisi olmuştur. Bu eleştiriye, medeni olana aykırı davranışın kişi özgürlüğü olarak adlandırılmayacağı şeklinde verilen cevaplarla tartışma daha da alevlenmiştir.

89 M. A. Ağaoğulları vd, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, s. 324.

Çarşaf karşıtlarının medeni yaşamın “düşman kılığı” olarak gördükleri ve kanunla yasaklanmasını istedikleri bugiym tarzıyla mücadelede bir diğeryol ise halkı bilinçlendirmek, aydınlatmak, ikna etmek, doğruyu, iyiyi anlatmak olmuştur. Çarşaf, medeni olmayanın, geri kalmışlığın simgesi olarak kabul edilmiştir. Muasır medeniyet hedefinin yaratmak istediğı medeni insanın kesinlikle eğitimle alt edeceği bir kıyafet olarak algılanmıştır. Bu bağlamda en büyük görev, “hakikatleri bilenler” olarak tanımlanan aydınlara verilmiş ve halkın aydınlatılması misyonuulla donatılmışlardır. Çarşafın dinin emri olmadığı ve Türk geleneğinin bir parçası sayılamayacağı içerikli bir eğitim sürecinin sonunda gönüllü bir terk edişin yaşanacağı düşünölmüş, böylece “iyi ve doğru olanın” galebe çalacağı beklentisi hakim olmuştur. Nitekim Çarşafı Mücadele Haftalarında, kendisine anlatılanlardan ikna olup, çarşafı manto değışimi yapanların haberleri gazetelerde yer bulmuştur.

Cumhuriyet aydınları, Aydınlanma’nın cehalete, bağınazlığa ve karanlığa açtığı savaşın bir benzerini çarşafı mücadele aşamasında sergilemeye çalışmışlardır. Bu durum aslında Türk aydınlarının bir yandan özgürlükçü bir düzen kurmak için uğraşırken, diğeryandan aydın despotizmine kaymaları anlamına gelmiş ve Türk modernleşmesinin en sorunlu taraflarından biri olarak kendini göstermiştir.

Çarşafı mücadele konusunda kanun yolu tercih edilmemiştir. Mücadeleye eğitim yolu ile devam edilmiş ve zamanla silinip yok olacağına inanılmıştır. Konu üzerindeki tartışmaların harareti uzun süre düşmemiştir. Örneğın Başbakan İsmet İnönü 1962 yılında Meclis’te yaptığı bir konuşmada “*Kadın hürriyeti de büyük inkılaptır. Bu inkılap büyük kütlenin malı olmuştur. Bugün toplumda çalışan, üniversite okuyan kadınlarımız var. Onları buradan koparıp, çarşafa sokmak artık mümkün değildir... Köşede, bucakta gördüğümüz kadın hürriyeti aleyhindeki manzaraları ürkütücü olmamalıdır. Anlayış içinde bunun kalıntıları giderilebilir*” sözleriyle konunun önemini vurgulamıştır.⁹⁰

Sonraki yıllarda yaşanan gelişmeler, İnönü’yü ve çarşafın eğitimle silinip gideceğı görüşünü savunanları haklı çıkarmamıştır. Bu durum ilerlemenin geri döndürülemez ve hep iyiyeye doğru olduğu tezine inanan Türk aydınlarını yanıltan bir gelişme olmuştur. Bilim ve aklın gelişimiyle çarşaf kullanımının azalacağını düşünenlerin beklentisi karşılık bulmamıştır. Mesele bireysel özgürlükler bağlamında değerlendirilmemiş, kadın giyimi Türkiye’nin gündeminden uzun süre düşmemiştir. Nihayet kadın giyimi üzerinden yürütölen tartışmalar, 1980’li yıllardan itibaren başörtüsü/türban meselesine odaklanmış, toplumsal ve siyasal bir mahiyete bürünmüştür.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, M. Ali, F. Çulha Zabcı ve Reyda Ergün (2005), *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, Ankara: İmge Kitabevi.

Aktaş, Cihan (1991), *Tanzimat’tan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar*, İstanbul: Nehir Yayınları.

Arığ, Ayten Sezer (2007), *Atatürk Türkiyesinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*, 2.b, Ankara: Siyasal Basımevi.

Aron, Raymond (2010), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev: K. Alemdar), 8.b, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

90 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 04 Temmuz 1962, 76. Birleşim, s. 46.

- Aysal, Necdet (2011), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 22, s. 3-22.
- Berkes, Niyazi (2002), *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Berkes, Niyazi (2008), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Haz. A. Kuyaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bora, Tanıl (2020), *Cereyanlar*, 7.b, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Candan, Jale (29 Ekim 1955), "Aliye'nin Sesi", *Akis*, s. 28.
- Candan, Jale (15 Ocak 1955), "Çarşafı Yeniden Yırtalım", *Akis*, s. 30.
- Candan, Jale (13 Eylül 1958), "Nabız Yoklaması", *Akis*, s. 25, 26.
- Caporal, Bernard (1982), *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, (04 Temmuz 1962), 76. Birleşim, s. 46.
- Çapa, Mesut (1996), "Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği", *Toplumsal Tarih*, 30, s. 22-28.
- Çiğdem, Ahmet (2009), *Aydınlanma Düşüncesi*, 6.b, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durakbaşı, Ayşe (1998), "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 29-50.
- Gentizon, Paul (1929), *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, (Çev. F. Ülkü), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Goloğlu, Mahmut (2017), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930, Devrimler ve Tepkiler*, 4.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Göle, Nilüfer (2008), *Modern Mahrem*, 9.b, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, Leyla (1998), *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını 1908-1960*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kırkpınar, Leyla (1998), "Türkiye'de Toplumsal Değişme sürecinde Kadın", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 13-28.
- Koloğlu, Orhan (1978), *İslamda Başlık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köker, Levent (2005), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 8.b, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurnaz, Şefika (1991), *Cumhuriyet Öncesinde Türk kadını (1829-1923)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Kurnaz, Şefika (2011), *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- Mardin, Şerif (2006), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, 13.b, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztoprak, İzzet, Ali Sevim ve M. AKif Tural (Ed.) (2006), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Raynaud, Philippe ve Stephane Rials (Ed.) (2003), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Safa, Peyami (03 Mayıs 1955), "'Bilmeyordum' Demesinler", *Milliyet*, s. 5.
- Safa, Peyami (02 Eylül 1958), "Çarşaf Meselesi", *Milliyet*, s. 6.
- Sarısaman, Sadık (1998), "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi", *Atatürk Yolu*, 21, s. 97-106.
- Somel, S. Akşın (2004), "İlericilik", "İlericilik" ve Aydınlar", *Doğu Batı*, 3(2), s. 43-50.
- Söğütlü, İlyas (2010), "Jön Türk Düşüncesinde Modernlik ve Modernleşme", *Doğu Batı*, 54(3), s. 219-244.
- Şeni, Nora (2010), "19.Yüzyıl Sonu İstanbul Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, Ş. Tekeli (Der.), 4.b, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taşçıoğlu, Muhadere (1958), *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara: Akın Matbaası.
- Tlabar, Nazlı (24 Temmuz 1954), "Davamız", *Akis*, s. 30.
- Touraine, Alain (2012), *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev: H. Uğur Tanrıöver), 8.b, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tunaya, T. Zafer (2015), *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, Mete (2005), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 4.b, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Uyar, Hakkı (1996), "Çarşaf, Peçe ve Kafes Üzerine Notlar", *Toplumsal Tarih*, 33, s. 6-11.
- Ünal, Tahsin, (1956), "Çarşaf Davası", *Serdengeçti*, 22, s. 4.
- Williams, Raymond (2005), *Anahtar Sözcükler*, (Çev: S. Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları.

Gazete Yazıları

- "Bir yıldönümünde", *Milliyet*, 25 Ağustos 1958.
- "Cemal Gürsel ile Görüşme", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1960.
- "Cemiyet", *Akis*, 04 Aralık 1954, s. 11.
- "CHP Bugün 50 Ayrı Yerde Toplantı Yapacak", *Milliyet*, 25 Mayıs 1958.
- "Cumhuriyet Anketi", *Cumhuriyet*, 01 Mayıs 1956.
- "Cumhuriyet Anketi", *Cumhuriyet*, 02 Nisan 1956
- "Cumhuriyet'in Anketi", *Cumhuriyet*, 30 Mart 1956.
- "Cumhuriyet'in Anketi", *Cumhuriyet*, 31 Mart 1956.
- "Çarşaf Davasında Tekâmülcü Değil, Devrimci Metot Gerekli", *Vatan*, 12 Eylül 1960.
- "Çarşaf İmalatı Süratle Artıyor", *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1959.
- "Çarşaf ve Peçe İle Mücadele", *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1952.
- "Çarşaf Yerini Tutacak Kıyafet", *Milliyet*, 30 Mart 1956.
- "Çarşaf, Bir Müslüman Kisvesi Değildir", *Milliyet*, 30 Ağustos 1960.
- "Çarşafı Ancak Bir Kanun Kaldırabilir", *Milliyet*, 25 Nisan 1956.
- "Çarşafı Ortadan Kaldırmak Mümkün", *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1958.
- "Çarşafı Yasak Eden Kanun Meclis'te", *Milliyet*, 13 Mart 1956.

- “Çarşafın Kanunla Men Edilmesi İsteniyor”, *Milliyet*, 14 Nisan 1959.
- “Çarşafın Kanunla Men’i İsteniyor”, *Milliyet*, 27 Ağustos 1960.
- “Çarşafın Men’i İçin Kanun Hazırlanıyor”, *Milliyet*, 01 Eylül 1958.
- “Çarşafın Men’i İçin Kanun Teklifi”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1956.
- “Çarşaf Meselesi”, *Hakkaniyet*, Eylül 1958, Sayı: 51, s. 3.
- “Çarşaf Meselesi”, *Sebillürreşad*, Nisan 1956, Sayı: 218, s. 287.
- “Çarşafı Mücadele Genişliyor”, *Milliyet*, 15 Nisan 1959.
- “Çarşafı Mücadele Haftası Açıldı”, *Milliyet*, 25 Ağustos 1959.
- “Çarşafı Mücadele” Gençliğin Davası Oluyor”, *Cumhuriyet*, 01 Eylül 1958.
- “Çarşafı Mücadele”, *Milliyet*, 06 Eylül 1960.
- “Çarşafı Mücadele”, *Milliyet*, 14 Nisan 1959.
- “Çarşafı Mücadele”, *Milliyet*, 21 Eylül 1960.
- “Çarşafı Mücadeleye Din Adamları da Katıldı”, *Milliyet*, 05 Ekim 1960.
- “Erdek’te Peçe ve Çarşaf Yasağı”, *Cumhuriyet*, 01 Eylül 1935.
- “Erzurum’da Çarşaf ve Peçe Giyen Kadınlarla Mücadele”, *Cumhuriyet*, 04 Nisan 1955.
- “Gümüşhane’de Peçe Kalkıyor”, *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1935.
- “Hürriyet Partisi Çarşafa Karşı Kanun Hazırlığı Aşamasında”, *Milliyet*, 01 Nisan 1956.
- “İsparta’da Çarşaf Yasak Edildi”, *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1935.
- “İnkıplarımız”, *Akis*, 06 Eylül 1958, s. 27, 28.
- “İrticaa Karşı Türk Kadını Mücadeleye Davet Edildi”, *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1959.
- “Kadın Birliği Kongresi Toplandı”, *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1956.
- “Kadınlar Çarşaf ve İrtica İle Mücadele Ediyor”, *Milliyet*, 13 Nisan 1959.
- “Kadınlar, Çarşafı Mücadele İstiyorlar”, *Cumhuriyet*, 15 Aralık 1957.
- “Kanun mu, Telkin ve Eğitim mi?”, *Vatan*, 11 Eylül 1960.
- “Kara Çarşaf Meselesinin Seçimlerin Yaklaştığı Bir Sırada Ele Alınmasına Kızacaklar Çıkacaktı”, *Akis*, 17 Mart 1956.
- “Karisına Çarşaf Giydirmeyen Erkeklerin Kafir Olacağını Söyleyen İmam Mahkemeye Verildi”, *Cumhuriyet*, 06 Ocak 1958.
- “KB Çarşafa Karşı Mücadeleyi Artırdı”, *Milliyet*, 09 Nisan 1956.
- “KB Çarşafı Mücadele İçin Faaliyete Geçti”, *Cumhuriyet*, 09 Nisan 1959.
- “KB’ne Karşı Girişilen Hücumlar”, *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1959.
- “KB’nin Siyasi Faaliyetlerde Bulunduğu İddiaları”, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1952.
- “Kızlarımızı Okutalım”, *Akis*, 26 Haziran 1954, s. 26.
- “Konya D. P Kongresi Hakkında Açıklama”, *Zafer*, 13 Mart 1951.
- “Komisyon Çalışmaya Başladı”, *Vatan*, 05 Eylül 1960.
- “Konya’da Çarşaf Kalkıyor”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1935.
- “İstanbul Müfettişi Hüsnü Yaman’ın Açıklaması”, *Zafer*, 14 Mart 1951.

- "Manto Giydiler", *Milliyet*, 13 Eylül 1960.
- "Maraş'ta Çarşaf ve Peçe Kalkıyor", *Cumhuriyet*, 09 Kasım 1935.
- "Milletvekilleri Çarşaf Hakkında İkiye Ayrıldılar", *Cumhuriyet*, 28 Mart 1956.
- "Müftü 'Çarşaf Uydurma Bir Kıyafettir.' dedi", *Milliyet*, 28 Ağustos 1960.
- "Özyörük'ün Açıklaması", *Yeni Asır*, 14 Mart 1951.
- "Peçeli Köy Komisyonu Yarın Çalışmaya Başlıyor", *Vatan*, 04 Eylül 1960.
- "Sivas'ta Çarşaf ve Peçe Yasağı", *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1935.
- "Soma'da Çarşaf ve Peçe Kalktı", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1935.
- "Tlabar 'Kadınları Çarşafa Kocaları Zorluyor' dedi", *Milliyet*, 09 Nisan 1959.
- "Trabzon'da Çarşaf ve Peçe Kalkıyor", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1936.
- "Tulga, Çarşafla Mücadele İkna Yolu İle Olmalı dedi", *Milliyet*, 29 Eylül 1960.
- "Tulga, Çarşafla Mücadeleye Girişileceğini Açıkladı", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1960.
- "Türk Kadınının Çarşafı Dolaşmasına Mani Olun", *Milliyet*, 10 Ocak 1956.
- "Türk Kültür Ocakları Çarşafı Mücadele Edecek", *Milliyet*, 13 Eylül 1958.
- "Üçüncü 'Çarşaf Mücadele Haftası' Başladı", *Hürriyet*, 25 Ağustos 1960.
- "Vali Tulga, 'Çarşafı Müslümanlıkla değil, Gerilikle alakalı Görüyorum' dedi", *Hürriyet*, 27 Ağustos 1960.
- "40 yıldır çarşaf giyen bir köye manto sokuldu", *Milliyet*, 12 Eylül 1960.
- "600 imam 'Çarşafın dinle ilgisi yok' dedi", *Milliyet*, 07 Eylül 1960.

27 Ağustos 1960, Öncü

12 Eylül 1960, *Vatan*

25 Ağustos 1960, Hürriyet

13 Eylül 1960, Vatan

30 Mart 1956, Cumhuriyet